

Prof. dr hab. Jacek Wojnicki

Katedra Systemów Politycznych UW

Recenzja pracy doktorskiej mgr Włodzimierza Janowskiego „Ostatnia dekada partii na tle rozwoju organizacyjnego centralnego aparatu wykonawczego KC PZPR”, Olsztyn 2019, ss. 476 (włącznie z załącznikami)

Recenzowana praca mieści się w głównym obszarze moich zainteresowań badawczych – problematyce systemów politycznych. Rozprawa doktorska jest poświęcona ważnemu segmentowi władzy politycznej w okresie PRL, a nawet szerzej Polski Ludowej jakim było przywództwo polityczne PPR, a następnie PZPR. W okresie od sierpnia 1944 roku do 12 września 1989 roku organy partyjne wypełniały nadrzędne funkcje względem administracji rządowej i państwowej, zarówno na szczeblu centralnym (relacje KC – parlament, Biuro Polityczne i Sekretariat – Rada Ministrów i Rada Państwa), jak i na szczeblu terenowym i lokalnym. Doktorant wyznaczył sobie ambitny cel ukazania ewolucji oraz erozji struktur organizacyjnych monopartii rządzącej. I cel ten – nie bez pewnych problemów i potknięć – w zdecydowanej mierze osiągnął. W tym sensie praca jest dość nowatorska, choć występują już w polskiej historiografii publikacje odnoszące się do przywództwa politycznego i rozwoju struktur organizacyjnych w ramach PPR (lata 1944-1948), a następnie PZPR (1948-1989) w wymienionym okresie, niemniej wprowadza nowe elementy analizy do nauki o polityce i administracji i należy powyższy fakt odnotować z satysfakcją. Praca jest pisana z pozycji dyscypliny nauki o polityce i administracji, choć są obecne elementy analizy rodem z nauk historycznych. Wprowadza nowe wątki do badań nad kształtowaniem i funkcjonowaniem systemu społeczno-politycznego Polski w okresie 45 lat państwa socjalistycznego, a wcześniej tzw. demokracji ludowej.

Praca jest dość obszerna, liczy wraz z bibliografią i załącznikami 476 stron. Konstrukcja pracy wydaje się być prawidłowa i przemyślana. Rozdziały są skonstruowane w sposób symetryczny, zarówno w części pierwszej pracy, jak i drugiej. Układ poszczególnych rozdziałów – co należy szczególnie podkreślić w tym miejscu - wynika z założeń chronologiczno-problemowych. Rozdziały wieńczą stosowne podsumowania, gdzie jest miejsce na wnioski bardziej ogólnej natury, co należy zapisać po stronie zalet recenzowanej rozprawy.

Autor dokonał podziału monografii na pięć zasadniczych rozdziałów. W pierwszych dwóch rozdziałach monografii omówione zostały kwestie ustroju władz i struktury aparatu wykonawczego pod kątem przyjętej analizy historyczno-instytucjonalnej. Na wspomniany rozdział składają się kwestie ustroju i kompetencji centralnych władz PZPR. Analizuje kwestie definicyjne i cechy charakterystyczne kształtowania się ustroju władz centralnych przyszłej zjednoczonej partii w okresie 1947/1948 roku. Szczególnie Doktorant zwraca uwagę na dwa elementy – zmiany statutowe w pierwszym trzydziestoletnim okresie (do 1980 roku) oraz w ostatniej dekadzie sprawowania władzy w PRL. Rozważa zarówno strukturę i zadania aparatu wykonawczego KC, jak i podział obowiązków w ramach ścisłego kierownictwa partyjnego (tzn. Biura Politycznego i Sekretariatu KC) oraz roli aparatu partyjnego w państwie i samej partii. Rozdział liczy 88 stron i jest – co trzeba podkreślić w kontekście poprzednich uwag o strukturze rozprawy – zwarty i czytelny. Nadmienić należy, iż przywołano w nich reprezentatywną literaturę przedmiotu. Struktura pojęciowa jest opanowana na dość wysokim poziomie, choć w recenzowanych rozdziałach także zdarzają się pewne uproszczenia w opiniach i prezentowanych sądach. Literatura przedmiotu przywoływana w omawianym rozdziale jest szeroka i dość reprezentatywna w przedmiotowym zakresie.

Następny rozdział – mieszczący się również w ramach przeprowadzonej analizy historyczno-instytucjonalnej omawia organizację, kancelarię i zawartość

akt Wydziału Administracyjnego KC PZPR. Struktura rozdziału wynika z przyjętych uprzednio założeń chronologiczno-problemowych. Ukazano w nim zatem kolejno następujące kwestie: ewolucję struktury organizacyjnej Wydziału Administracyjnego w latach 1949-1990; ewolucję kancelarii wydziałowej, oraz zawartość akt zgromadzonych w ramach funkcjonowania Wydziału. Obejmuje ona istotne zagadnienia społeczno-polityczne, a mianowicie: politykę wyznaniową, politykę narodowościową, ochronę porządku prawnego, ochronę zdrowia itp. Rozdział drugi mieści się na 42 stronach. Kolejne trzy rozdziały omawiają węzłowe dla prezentowanej rozprawy zagadnienia działań struktur partii wobec zmian społeczno-politycznych lat 80 -tych XX wieku: problemy wewnętrzne PZPR ujawnione na początku rzeczonyj dekady – do 1982 roku (rozdział trzeci), ewolucję postrzegania roli PZPR w systemie społeczno-politycznym i gospodarczym Polski Ludowej – okres do 1988 roku (rozdział czwarty), oraz PZPR wobec zarysowującego się przełomu ustrojowego 1989 roku (okres od Okrągłego Stołu do zaprzestania działalności przez omawianą organizację). Liczą one kolejno 82 strony, 106 stron oraz 74 strony. Wynikają one z przyjętych założeń chronologiczno-problemowych, ale trzeba wskazać, iż przeważa w omawianych fragmentach pracy – ujęcie chronologiczne. W trzecim rozdziale główna analiza koncentruje wokół kwestii niezadowolenia partyjnej bazy z postanowień ostatniego „gierkowskiego zjazdu” (VIII Zjazd z lutego 1980 roku), stosunku partii do rodzącego się ruchu związkowego (NSZZ „Solidarność”), powstawania struktur poziomych w ramach monopartii – przykład reformatorskich struktur z Torunia i Katowickiego Forum Partyjnego oraz opinii bazy partyjnej wobec zwrotu politycznego symbolizowanego przez 13 Grudnia 1981 roku . Zasadnie wskazywano na trzy osoby, które posiadały realną władzę partyjną w omawianym okresie – Edwarda Gierka, Stanisława Kanię oraz gen. Wojciecha Jaruzelskiego. W powyższym kontekście ukazywano czynniki kształtowania grup kontr-elit w kolejnych przywództwach politycznych (po 1980 roku) omawiając czynniki zarówno endogenne, jak i egzogenne ówczesnego

systemu politycznego. W kolejnym rozdziale analizowano kwestie znaczenia ewolucji znaczenia partii w pierwszym okresie stanu wojennego (do 1984 roku), odzyskanie inicjatywy przez aparat centralny czego symbolem było przygotowanie i decyzje kolejnego X Zjazdu PZPR latem 1986 roku. Ukazywano zróżnicowane warunki społeczne, polityczne, gospodarcze i geopolityczne w podjętych próbach reform wewnętrznych, czego symbolem było szóste posiedzenie plenarne KC z listopada i grudnia 1987 roku. Zasadniczy przełom miał miejsce w styczniu 1989 roku na historycznym X Plenum KC, a od tego momentu mieliśmy do czynienia z – mniej lub bardziej zaawansowaną – ewolucją ustrojową. Doktorant wiarygodnie i kompetentnie ukazuje wspomniane procesy historyczne i polityczne, posiłkując się reprezentatywną literaturą przedmiotu. Drugi istotny wątek powyższych rozważań koncentrował się wokół formowania grup interesów wewnątrz aparatu partyjno-państwowego w omawianej dekadzie rządów Generała. Zwieńczeniem rozważań Doktoranta jest rozdział ostatni (a piąty z kolei) poświęcony kwestiom dostosowania partii do zmieniającej się diametralnie sytuacji społeczno-politycznej, szczególnie po – de facto - przegranych wyborach z 4 i 18 czerwca 1989 roku i przejściem sterów rządów przez nową koalicję rządową skonstruowaną wokół Solidarności i dwóch – dotychczasowych stronnictw sojusznicych PZPR – Zjednoczonego Stronnictwa Ludowego i Stronnictwa Demokratycznego. Ukazano powyższe zjawisko społeczno-polityczne w zróżnicowanych momentach historycznych – przy podejmowaniu prób ogólnych reform – X Plenum, podczas negocjacji przy „Okrągłym Stole”, po wyborach do Sejmu i Senatu, po utracie wiodącej roli w rządzie (wrzesień 1989 roku) oraz w kontekście zmian organizacyjnych i przygotowywania ostatniego zjazdu partyjnego w styczniu 1990 roku. W powyższym kontekście zasadnie wskazano na formy i próby upodmiotowienia się bazy partyjnej. Wywody są dość interesujące, jednakże jak już wskazałem uprzednio przeważa podejście chronologiczne. Doktorant w sposób szczegółowy analizuje i opisuje

powszechnie znane wydarzenia z najnowszej historii Polski (1980, stan wojenny, końcówkę lat 80).

Praca poprzedzona jest wstępem rozciągającym się na 10 stronach. We wstępie znajdujemy wszystkie wymagane elementy przywoływanej części pracy – mamy szczegółowo zarysowane wprowadzenie do obszaru problemowego, z dość szerokim odwołaniem do dotychczasowej literatury przedmiotu (odnoszącej się do kwestii przywództwa, struktur organizacyjnych partii, formowania się i działalności aparatu wykonawczego oraz najnowszych dziejów politycznych Polski z epoki PRL). Dodatkowo wskazano w sposób dość wyraźny motywy podjęcia tematu badawczego oraz problem badawczy oraz szczegółowy cel rozprawy. Wskazano równocześnie główną tezę badawczą pracy. Została ona sformułowana w sposób następujący – PZPR w latach osiemdziesiątych pomimo zasadniczych zmian w stosunkach społecznych i wielokrotnych zapowiedziach niezbędnych modyfikacji, nie odeszła od swoich założeń doktrynalnych systemu sprawowania kierowniczej roli w państwie i modelu funkcjonowania samej partii (s. 10 i 11). Teza powyższa wydaje się być sformułowana w sposób prawidłowy i pozwala na wnikliwe przeprowadzenie wywodów naukowych. Brakuje jednakże wskazania na szczegółowe pytania badawcze, pozwoliły by one na sprecyzowanie analizy politologicznej. Szczegółowo zostały zakreślone ramy czasowe pracy, ogranicza je generalnie okres lat 1980-1990. Jak pisze Doktorant „zaprezentowano ostatnią dekadę PZPR na tle rozwoju organizacyjnego centralnego aparatu wykonawczego partii (s. 10). Cezury czasowe zostały jednakże rozszerzone w pierwszych dwóch rozdziałach rozprawy, omawiających formowanie się i funkcjonowanie aparatu wykonawczego PZPR. Naturalną cezurą przy tak przyjętym tytule rozprawy jest 21 grudnia 1948 roku z jednej strony (utworzenie partii i najwyższych władz partyjnych – KC, Biuro Polityczne, Sekretariat KC, Przewodniczący KC, a z drugiej 29 stycznia 1990 roku – zaprzestanie działalności przez omawianą partię). Wypada jednakże wyjaśnić

zmianę terminologii najważniejszego stanowiska partyjnego, od 17 marca 1954 roku przyjęła się nazwa wskazana w tytule – I sekretarz KC. Również fragment poświęcony przyjętej metodologii badań nie jest zbyt szczegółowy i dokładny. Odwołano się w nim do dość szerokiej i reprezentatywnej literatury przedmiotu, jednakże w sposób – dość zdawkowy wskazano na metody analizy. Przywołano w powyższym zakresie paradygmat systemowy (partia potraktowana jako podsystem w systemie politycznym), metoda instytucjonalna oraz stadium przypadku „ze szczególnym uwzględnieniem zachowań i postaw politycznych (s. 11). A tymczasem, praca zyskała by na wartości poprzez uwzględnienie metody decyzyjnej oraz prawnoinstytucjonalnej. Doktorant de facto korzysta z powyższych metod na kartach swojej dysertacji, ale nie wskazuje na nie we wstępie, co należy uznać za niekorzystne przeoczenie. Pierwsze dwa rozdziały zostały skonstruowane w oparciu o analizę historyczno-instytucjonalną (s. 12), a pozostałe trzy (od 3 do 5) bazując na analizie socjopolitycznej (s. 12). Jednakże wskazanych metod nie wskazano w odpowiednim fragmencie wstępu.

Zakończenie rozprawy rozmieszczone na sześciu stronach w sposób dość konkretny odnosi się do stawianej głównej tezy badawczej, ale jednocześnie nie pozwala Doktorantowi na przedstawienie – w sposób szerszy - własnych sądów wywodząc je z prezentowanych uprzednio analiz. Jest to zatem bardziej syntetyczne streszczenie wcześniejszych wywodów mgr Włodzimierza Janowskiego.

Autor dość zgrabnie i wiarygodnie wskazał na wątek kluczowy i poboczne rozważań. Recenzowana praca może być umieszczona w dziedzinie nauk społecznych w dyscyplinie nauk o polityce. Należy podkreślić, iż omawiany doktorat nie jest tylko utworem czysto deskryptywnym (co najczęściej się zdarza w naukach społecznych oraz humanistycznych), ale do silnych jego stron należą elementy praktyczne oraz analityczne. Szczególnie są one zauważalne w rozdziale trzecim i podsumowaniach następnych – tzn. 4 i 5. Wymienione

fragmenty dysertacji doktorskiej oceniam najwyżej. Świadczą one bowiem o sporych pokładach erudycyjnych Doktoranta, wystawiając jej w przedmiotowym zakresie pozytywne świadectwo.

Język wywodów jest dość przejrzysty, a zarazem dynamiczny. Najbardziej statyczny język opisu znajdujemy w pierwszym i drugim rozdziale, przy omawianiu kształtowania się struktury organizacyjnej monopartii rządzącej i szczegółowej analizie struktury Wydziału Administracyjnego. Na podkreślenie zasługuje równocześnie fakt, iż Doktorantowi nie udało się skutecznie uniknąć żargonu publicystycznego, co stanowi istotną „wartość ujemną” w pracy naukowej, a szczególnie - awansowej. Przywoływane hipotezy cząstkowe na ogół znajdują potwierdzenie w podnoszonych argumentach. Mam jednakże kilkanaście uwag formalnych odnoszących się do prezentowanych wywodów. Po pierwsze: Doktorant zamiennie posługuje się terminem „państwo” oraz „kraj”. Tymczasem w nauce o polityce nie stanowią one synonimów. Bardziej zasadne jest używanie tego pierwszego pojęcia wyrażającego „polityczną organizację społeczeństwa” oraz „podmiot w relacjach międzynarodowych”, szczególnie w wywodach odnoszących się do omawianych modeli ustroju społeczno-gospodarczego. Po drugie: nie jest precyzyjny zapis, iż Rada Naczelna PPS nie miała swojego odpowiednika w strukturach PPR, był nim KC (s. 21). Po trzecie: w ostatniej kadencji władz PZPR (lata 1986-1990) odbyło się XVII posiedzeń plenarnych KC, a nie – jak mylnie wskazano w pracy XV. Ostatnie cztery były zwoływane przez nowego I sekretarza KC, którym był M. F. Rakowski (od 29 lipca 1989 roku – s. 99). Po czwarte: W omawianych fragmentach rozprawy znajdujemy pewne luki w aktach prawnych. I tak analizując systemy polityczny ukształtowany w okresie PRL należałoby odwołać się do jej konstytucji, szczególnie po nowelizacji z lutego 1976 roku definiującej „kierowniczą rolę partii w społeczeństwie”. Doktorant omawiając struktury organizacyjne partii odwoływał się do dokumentu, jakim był kilkakrotnie zmieniany Statut PZPR. Po

piąte: w pracy znajdujemy pewne błędy faktograficzne. I tak Janusz Kubasiewicz był I sekretarzem KW w Skierniewicach w latach 1980-1984, po czym został mianowany na kierownika Wydziału (s. 121). Szóste: Mylnie zapisano rok 1957 (s. 57), a także rok zwołania IV Plenum KC (s. 99). Na stronie 177 znajdujemy błędny zapis terminu II tury VI posiedzenia plenarnego KC (s. 177). Po siódme: kilkakrotnie błędnie określano przemówienia przywódców partyjnych- i tak referat wprowadzający na „ideologicznym XIII Plenum KC z 1983 roku wygłosił Józef Czyrek, a nie Wojciech Jaruzelski (s. 260). Podobnie jak na X Plenum KC (grudzień 1988-styczeń 1989) referat wprowadzający wygłosił Marian Orzechowski, a nie Wojciech Jaruzelski, który tylko otwierał obrady partyjnego konwentu (s. 328). Po ósme: można dostrzec pewną niekonsekwencję w doborze literatury przedmiotu – zabrakło tomów przemówień i wypowiedzi oficjalnych B. Bieruta, W. Gomułki, E. Gierka czy W. Jaruzelskiego i M. F. Rakowskiego obejmujące najbardziej interesujące lata recenzowanej rozprawy. Niekonsekwentnie przywoływano materiały i dokumenty z kolejnych zjazdów i plenów KC partii. Wszystkie dokumenty zjazdowe (od I do X) ukazały się w formie broszur wydawanych przez KiW. Podobnie jak „rzuca się w oczy” brak tomu „Nowych Dróg” z zapisem VIII plenum KC z października 1956 roku czy III plenum KC z listopada 1949 (odchylenie prawicowo-nacjonalistyczne i ostateczne odsunięcie Gomułki i jego ludzi od władzy). Podobnie jak brakuje materiałów z XIII plenum KC z lipca 1989 roku, analizujących przyczyny porażki partyjnej w wyborach z 4 i 18 czerwca 1989 roku (szczególnie w kontekście krytyki kierownictwa partii realizowanego przez otoczenie Generała).

Strona formalna pracy również nie budzi poważniejszych zastrzeżeń, Doktorantka często stosuje przypisy i to nie tylko takie, w których odwołuje się do przywoływanej literatury, ale również te, w których zamieszcza dodatkowe informacje, niepasujące do głównego wątku prezentowanej analizy. Świadczą one o gruntownej wiedzy politologicznej mgr Włodzimierza Janowskiego,

wystawiając mu w tym zakresie dość dobre świadectwo. Warto podać w tym miejscu, iż łączna liczba przypisów wynosi 914. Autor zamieścił bardzo rozbudowane aneksy. Zawarte w nich schematy przedstawiają naczelne władze PPR i PPS w 1948 roku, strukturę organizacyjną KC PZPR, zestawienie struktury władz PPR i PPS, aparat wykonawczy KC PPR i CKW PPS, podział obowiązków w Sekretariacie KC PPR i PZPR, wykaz członków rządu zasiadających w centralnych władzach PZPR w latach 1948-89, nadzór aparatu KC PZPR nad pionami administracji państwowej, wykaz pracowników aparatu wykonawczego w strukturze KC, przynależność członków PZPR do „Solidarności” w okresie pierwszych szesnastu miesięcy funkcjonowania wspomnianej struktury związkowej, wykaz internowanych członków partii 13 Grudnia oraz liczbę członków PZPR, którzy złożyli legitymacje partyjne. Zestawień, bardzo szczegółowych i wnikliwych, jest 12. Przygotowane są one w sposób prawidłowy merytorycznie i formalnie.

Bibliografia zgromadzona i wykorzystana w rozprawie jest bardzo bogata i reprezentatywna dla analizowanego zagadnienia. Doktorant zgromadził liczne materiały o charakterze źródłowym, wspomnienia, monografie i opracowania naukowe. Znaczące pozycje zajmują materiały z Archiwum Akt Nowych w Warszawie czy Archiwum Dokumentacji Historii PRL w Pułtusk. Obejmują one ponad 12 stron znormalizowanego druku. O staranności Doktoranta we wspomnianym zakresie świadczy również pogrupowanie bibliografii na kilka części merytorycznych –wedle wskazanego powyżej klucza problemowego. O pewnych brakach w pozycjach bibliograficznych pozwoliłem sobie napisać już uprzednio, więc w tym miejscu nie rozwijam przedmiotowego wątku. W tym miejscu wskażę tylko, iż warto również sięgnąć po publikacje w formie zapisu dokumentów i materiałów z posiedzeń plenarnych KC (casus plenum sierpniowo-wrześniowego z 1948 roku, casus X plenum KC z 1964 roku, casus XIII plenum KC z 1963 roku, casus IV Plenum KC z 1980 roku („Nowe Drogi”, nr 9/1980),

casus IX plenum KC z 1982 roku, casus XV plenum z 1984 roku, casus XXII plenum KC z 1985 roku, casus VII plenum KC z 1988 roku).

Powyższe uwagi krytyczne w niczym nie umniejszają wagi prezentowanej monografii naukowej. Jej Autor – w zdecydowanej większości – sprostał podjętemu przedsięwzięciu, zaprezentowana analiza jest dojrzała i kompleksowa, uniknięto języka publicystycznego i rażących uogólnień. Elementy analizy i syntezy przeważają nad opisem. Zgodnie z ustawą z dnia 18 marca 2011 roku o zmianie ustawy – Prawo o szkolnictwie wyższym, ustawy o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki oraz o zmianie niektórych innych ustaw (Dz. U. 2011, nr 84, poz. 455) opowiadam się niniejszym za dopuszczeniem mgr Włodzimierza Janowskiego do dalszego etapu „procedury doktorskiej”.

Warszawa, dn. 10 sierpnia 2019 roku